

Eliezer Savid

Nem féliünk az ortodoxoktól

A második világháború előtt az ortodox zsidó mozgalmak nehéz időszakot éltek át. A falak, melyeket a világi nevelés, illetve a világi társadalom értékrendje és kultúrája húzott köréjük, szégyenségre kárhoztatták és megfosztották őket a modern irányzatok elleni küzdelemhez szükséges eszközöktől. Ezzel szemben a világi mozgalmak sikerrel használták fel a műveltségükből, szociális, gazdasági és politikai helyzetükből származó előnyöket azok ellen az ortodoxok ellen, akik korábban, amikor még többségben voltak a zsidó népen belül, elnyomták a másképp gondolkodókat. A világi mozgalmak „haladóknak” tartották magukat, úgy érezték, hogy övék a jövő, az ortodoxokat pedig a múlthoz tartozó visszahúzó erőnek tekintették. Erre az volt a legékeesebb bizonyíték, hogy az ortodox társadalom ifjabb nemzedékének többsége eltávolodott a hagyománytól és a világiak táborához csatlakozott, míg végül ez utóbbiak kerültek túlnyomó többségbe. Sokan úgy gondolták, hogy e folyamat következtében két-három nemzedék alatt teljesen el is fognak tűnni az ortodoxok.

Úgy látszott, hogy a második világháború mindenki számára váratlanul és kegyetlenül beteljesíti a fenti jóslatokat. Az összes zsidó mozgalom közül az ortodoxok szenvedték meg leginkább a holocaustot. A nagy kelet-európai vallási központok elpusztultak, csak mutatóba maradt meg egy-egy maroknyi közösség Izraelben és az Egyesült Államokban. Ez volt az oka annak, hogy az Izraelben és a diaszpórában működő világi irányzatok vezetői másképp kezdtek viszonyulni az ortodoxiához. Együttérzés és egyfajta nosztalgia ébredt bennük az ortodoxok iránt, különféle engedményeket tettek nekik, és segítettek, hogy újra megvethessék a lábukat. A jövőt illetően azonban nem változott a véleményük, épp ellenkezőleg: úgy vélték, hogy támogatásuk folytán leomlanak majd a falak, és az ortodox társadalom végleg beolvad.

A valóságban az eredmény meglepő módon egészen más lett. Az ortodox mozgalom azzal a tudattal tekintett vissza a holocaustra, hogy kibírták a

rettentő megpróbáltatást, és győztek. Szokatlanul pozitív szemléletet alakítottak ki, mely többek között a környezetükhöz fűződő kapcsolatuk stratégiai megváltoztatásában is megnyilvánult. A háború utáni „posztmodern” Nyugat-Európában kiderült, hogy fel tudják használni a modern gazdaság, technológia és politika eszközeit anélkül, hogy akár a legkisebb mértékben is feladnák társadalmi és ideológiai elszigeteltségüket vagy megváltoztatnák a világi nevelés és kultúra iránti teljes elutasításukat. Sőt, az ortodox mozgalmak megerősödtek, és védekezésből támadásba mentek át. A háború utáni világi társadalom gyengeségeinek ismeretében arra a következtetésre jutottak, hogy a szellemi életet illetően fordult a kocka. A különböző ideológiák, főként a szocializmus és a nacionalizmus, megrendültek a háború és a holocaust következtében. A világi társadalom anyagiassá vált, hiányoztak a lelki és szellemi értékek. Még az amúgy sikeres cionista mozgalom is „államivá” vált, elvesztette korábbi idealista, önkéntes jellegét, már nem lehetett egyfajta életmódnak, világnézetnek tekinteni. Csak az ortodox eszmét találták követői továbbra is működőképesnek, ami homlokegyenest ellenkezett a világi mozgalmak elképzeléseivel és reményeivel.

Az ortodox vezetés azt sem ismerte el, hogy a holocaust és Izrael állam kikiáltása bebizonyította volna: a mozgalom cionizmusellenes álláspontja rövidlátó és helytelen volt. Ellenkezőleg, a modern eszméket hibáztatták: a hitetlenség vezetett a rettentő büntetéshez, a háború után pedig az ortodox ideológia bebizonyította, hogy ugyanúgy segíthet az embereknek magukra találni és visszatérni az életbe, mint a cionizmus. Azt a tudatot nyújtotta híveinek, hogy csak ezekben az eszmékben találják meg a valódi válaszokat azokra az értékrenddel és létezéssel kapcsolatos kérdésekre, melyekkel a háború utáni világi társadalom küszködött.

A valláshoz való visszatérés jelensége, melyet az ortodoxia kezdeményezett és támogatott, azt volt hivatva bizonyítani, hogy forradalmi változás történt: a sokgyermekes családokból álló ortodox tár-

sadalom meg tudja tartani a felnövekvő ifjúságot, míg a világi társadalom, ahol amúgy is kevés a gyerekek, kezdi elveszíteni ifjúságának legjavát, mert nem tudja kielégíteni lelki szükségleteiket.

A mai politikai hadszíntéren folyó küzdelmek forrása ez a fordulat volt, mely azzal kezdődött, hogy az ortodox mozgalmak megváltoztatták világi környezetükhöz fűződő viszonyukat. Az ortodox vezetés egyre inkább részt akart venni az izraeli demokrácia intézményeinek működtetésében, hogy minél jobban megvédhessék híveik anyagi és eszmei érdekeit. Elsajátították azokat a manipulációs stratégiákat, melyeket régebben a világi mozgalmak is sikerrel alkalmaztak, és saját céljaik szolgálatába állították őket. Bölcsen kihasználták, hogy az izraeli világi politika az anyagi értékek felé fordult, és megszerezték az egész vallásos közösség támogatását. A vallásos cionista mozgalmakat is a saját pártjukra állították, és jelentős befolyással bírnak a hagyományhű közösségekben, különösen a keleti bevándorlók körében, akik az ortodox mozgalom segítségével a saját kultúrájukat szeretnék felvirágoztatni. Manapság az ortodoxia jelentős sikereket ér el a „vallásos törvénykezésért” folytatott harcban, mellyel az izraeli demokrácia elveit érvényesítő törvényhozást igyekszik ellensúlyozni.

A modern nézeteket képviselő zsidóság legnagyobb megdöbbenésére az ortodox mozgalmaknak sikerült alig egy nemzedéknyi idő alatt az izraeli társadalom pereméről a központba kerülni. Megkerülhetetlen társadalmi, politikai és kulturális kihívássá váltak. Ez a kihívás egyesekben tiszteletet, másokban viszont félelmet, sőt pánikot ébreszt. A világi vezetés, mely az izraeli demokrácia védelmezőjének tartja magát, azt fontolgatja, nem jött-e el az ideje, hogy változtassanak az ortodox mozgalmak iránt tanúsított engedékeny magatartásukon, és általános „kulturális háborút” hirdessenek, melyben nem csak a politikai erők vennének részt. Az írószövetség legutóbbi konferenciájának megnyitóján sokan kérdezték, nem kellene-e végre a „héber irodalomnak” is latba vetnie a tekintélyét, és bekapcsolódnia ebbe a folyamatba.

A következők megértéséhez előrebocsátom, hogy őszintén szeretnék beszélni a világi körökben érzékelhető válsághangulatról, az ortodox jelenség negatív társadalmi és kulturális vonásairól és a vallási törvénykezés kiszélesítéséért vívott harcokról, mely az izraeli demokráciát, a pluralizmust és tü-

relmet hirdető humanista kultúrát fenyegeti. Nem kétséges, hogy az izraeli politikai pártok és emberjogi mozgalmak vezetői már jó ideje számításba veszik az ortodoxok által kifejtett nyomás hatásait. Sőt abban is biztos vagyok, hogy nemcsak társadalmi és politikai szinten kell megvívni a harcot, hanem szellemi-kulturális szinten is, vagy talán főképpen úgy. Ebben a folyamatban az irodalomnak és a művészetnek központi szerepet lehet és kell betöltenie. Néhány tehetséges író és művész már el is fogadta a kihívást. Az utóbbi években megjelent néhány igényes irodalmi mű, melyek szerzői kiábrándult ortodoxok, akik belülről képesek bírálni ezt az életformát. A vallásos cionizmus keretei közt kialakult irodalomban is egyre több bírálatot fedezhetünk fel az ortodoxia térhódításával kapcsolatban, és ez a szemlélet minden bizonnyal visszhangra talál majd azoknak az íróknak a körében is, akik az izraeli kultúra más területeiről merítenek ihletet, mivel ez a kérdés elválaszthatatlan része annak a valóságnak, melyet a mai izraeli irodalom és művészet ábrázol. Fel kell tennünk azonban a kérdést, hogy komoly esélyei vannak-e a „kulturális háborúnak” a politikai és ideológiai harcban, és hogy segít-e az izraeli demokrácián, ha csatasorba állítjuk az irodalmat, és világi fundamentalista ideológiával küzdünk az ortodox fundamentalizmus ellen.

Ha komolyan szeretnénk foglalkozni a problémával a politikai és ideológiai szempontokon túlmenően, először meg kell vizsgálnunk a jelenség gyökereit az általa képviselt társadalmi és kulturális folyamatokon belül. A világi gondolkodás hajlamos az ortodoxia térhódítását valamiféle váratlan, egy másik világból származó eseménynek tekinteni. Az ortodoxia egy számukra idegen múlt kísérteteként támadt fel, vagy egy furcsa, távoli kultúra terméke, mely parazitaként élősködik rajtuk. Ez a szemlélet még a szocializmus és a humanista liberalizmus történelmi ideológiájának maradványa. Bár ezek a történelmi ideológiák már sírba szálltak, a világi mozgalmakban önmagukról élő képet, mely szerint ők a haladás, a modern kor képviselői, a „posztmodern” irányzatok is megerősítik, különösen a posztmodern kapitalista liberalizmus, mely gazdasági, társadalmi és politikai győzelmét ünnepli a nyugati világban. Az ilyen jellegű ideológia népes tábora – joggal – pozitívumként tartja számon a tudomány, a technológia és az adminisztráció színvonalát, illetve a mai nyugati kultúra irodalmi és művészeti eredményeit. Büszkéek raciona-

lizmusukra, haladó szellemükre, az emberi jogok védelmére. Szerintük ez a modern kultúra fejlődésének megfelelő iránya, nem tudnak mit kezdeni az ortodox jelenség irracionális, az egyén jogait nem támogató, antiliberalis „fundamentalizmusával”.

Már az ortodoxia második világháború utáni fejlődésének leírásából is látszik, hogy a „haladó” és „maradi” fogalmak használata, illetve a modern időkhoz való viszony kérdése alapvetően téves: az ortodoxiának természetesen mély gyökerei vannak a múltban, melyekhez a modern mozgalmak új eszméi ellenére is ragaszkodik, és ezen mozgalmak szubjektív nézőpontja szerint az ő „történetüknek” semmi köze sincs az ortodoxok „történetéhez”. Azt kezdettől fogva idejétmúlt jelenségnek tekintették, és soha nem vették maguknak a fáradságot, hogy megpróbálják az ortodoxiát megérteni, és úgy szemlélni, mint az ortodoxok elképzelését önmagukról és a világról. Az ironikus bosszú azonban az lett, hogy éppen ez az elutasítás (lényegében a múlt elutasítása, melyből a modern mozgalmak „posztmodern” kultúrája is származik) teremtette meg az okot és a hátteret, melyeknek köszönhetően az ortodoxia visszatért a múlt mélyéről, ahonnan később a posztmodern kultúra is származik, vagy a kultúra ködös pereméről a középpontba, hogy bebizonyítsa mindenkinek, ők nem kívülállók, hanem az egész zsidó nép valódi jogainak képviselői.

Ideje tehát felhagyni a csodálkozással, amiért az ortodox mozgalmak nem törődtek bele a sorsukba, és nem tűntek el, ahogy azt a „haladás” képviselői képzelték, elismerni azt a tagadhatatlan tény, hogy az ortodoxia teljességgel modern jelenségként él és virul, és annak ellenére, hogy önmagát a háttérbe szorított valódi zsidóság túlélőjének tekinti, valójában mai léte, gondolkodása és működése alapján nem a régmúlt maradványa vagy egy idegen, kívülálló kulturális jelenség, hanem az individualista, versenyszellemű, anyagias „posztmodern” liberalizmust zászlajára tűző, nem mindenki számára egyformán elfogadható mai kultúra egyik terméke.

Más szóval akár igazuk van az ortodoxoknak, amikor azt állítják, hogy ők tudják a választ néhány alapvető filozófiai és erkölcsi kérdésre, melyeket a „posztmodern” kultúra felvet, de nem old meg, akár nincs, ezen kérdések pusztán léte, aminek oka többek között a tömegkultúra teljes eltávolodása a közös örökség értékeitől, biztosítja az ortodoxia virágzásának hátterét, mégpedig nem a modern, haladó

szemléletét ünneplő társadalom keretein kívül, hanem annak szívében.

Már sokan kifejtették, hogy az ortodoxia megerősödésének köze van a második világháború előtti nagy tömegmozgalmak, például a liberális nacionalizmus és a szocializmus ideológiájának hanyatlásához. Ezek az ideológiák a múltban központi szerepet kaptak a fiatalok nevelésében, személyiségük formálásában és a társadalmi értékek kialakításában, melynek keretében az egyén különböző feladatok ellátásával fejezte ki elkötelezettségét a közérdek iránt, és valahová tartozónak, fontosnak érezhette magát. Nem a modern ideológiák hanyatlása volt azonban az ortodox vallásos mozgalmak térhódításának egyetlen oka. A legfontosabb tényező a „posztmodern” tömegkultúrában elmerülő eszmék helyébe lépő üresség: az önző, csak az egyén érdekeit képviselő nevelés, a közérdek és az embertársaink iránti elkötelezettség eltűnése, a néphez és a hagyományhoz tartozás tagadása, annak a tudatnak az eltűnése, hogy nem vagyunk „önmagunk kovácsai”, hanem az érett személyiség kialakulásához magunkévá kell tennünk az öröklött kultúrát. Mindezek helyett a posztmodernizmus az „önmegvalósítást” kínálja az egyén anyagi és szellemi vágyainak kielégítése által.

Az önmagát „posztmodernnek” nevező kultúra a tudomány, a technika és a művészet terén elért eredményeire büszke. Van mivel igazolni ezt a büszkeséget, de a komoly problémák árnyékot vetnek az eredményekre. Figyeljük meg először is a szűk körű intellektuális, kifinomult ízlésű közönségnek szánt modern irodalmi és művészeti alkotások elidegenedett üzenetét az emberi létről, mely a nagy eredmények mélyén növekvő szellemi és erkölcsi űrről árulkodik; azt is észrevehetjük, hogy a mai irodalmi és művészeti élet, a filozófiát is beleértve, általában nem képes saját szellemi tartalmat szembeállítani az elidegenedés érzésével, egészében véve inkább az ironikus kiegyezés egy formája a valósággal, melynek anyagiasságából az írók és a művészek is profitálnak.

A probléma komolysága azonban a hagyományos népi kultúra termékeinek visszautasításában mutatkozik meg leginkább, illetve abban, hogy meghíúsultak a második világháború előtt tett kísérletek egy újfajta, a hagyományból táplálkozó és megváltozott körülményekhez alkalmazkodó kultúra létrehozására. Az elutasított kulturális hagyományt kereskedelmi szellemű tömegkultúra váltott

ta fel, mely jó esetben nagyon szórakoztató lehet, de a tömegeket mozgató profik készítik, akiket nem érdekel az egyéniséget kifejező vagy ihletet ébresztő alkotás élménye, hanem az alapvető, szélsőséges ösztönökre és érzelmekre hatva érnek el „megrázó” hatást.

Ezek a vonások, melyek főleg a fiatalok kultúrájában szembetűnők, negatívan befolyásolják a személyiség kialakulását, illetve az ifjúság családon, közösségen és nemzeten belüli szocializációját. A fenti jelenség eredményeként sokan nem válnak lelkiileg elég éretté ahhoz, hogy felelősséget vállaljanak a családért és a közösségért, érzéketlenek embertársaik szenvedései iránt, különösen a társadalmi igazságtalanságokat illetően, érzelmeik és gondolataik felületesekek, egyre inkább szabadjára engedik erőszakos ösztöneiket; az érzékeny, mély gondolkodású fiatalok körében pedig manapság általános jelenség, hogy üresnek, értelmetlennek érzik a létet, és ez a hiányérzet okozza, hogy sokan fogékonnyá válnak az ortodox mozgalmak vallási üzenetére.

A fentiek kapcsán meg kell említeni, hogy a médiának köszönhetően a tömegkultúra egyeduralma általánossá vált. Ez az erő formálja az egész társadalom mindennapi életét, így óhatatlanul mind közvetlenül, mind pedig közvetve befolyásolja a világi kultúrától elkülönülni igyekvő ortodox társadalmat is.

Mindezek ismeretében úgy tűnik, hogy az ortodoxoktól való félelem, mely egyre inkább terjed világi körökben, nem annyira a társadalmi, gazdasági és politikai életet fenyegető valós veszélyből származik, hanem egy belső felismerésből: a szív nem fed fel a száznak, de jól tudja, hogy a tudományos, technikai és művészeti eredmények nem közvetítenek olyan értéket, mely szerint élni lehet, az emberek nem érzik, hogy tartoznak valahová, nincs olyan személyes, társadalmi és nemzeti jövőkép, mely értelmet adna a létezésnek, és hatékonyan szembe tudna szállni az ortodoxia szélsőséges fundamentalista, irracionális, egyoldalú, egyszerű, de hittel és hivatástudattal teli üzenetével. Ezért hajlamosak éppen a felvilágosultságukra büszke rétegek az ortodox jelenséggel szembeni boszorkányüldözésre, még ha az ortodoxiával kapcsolatos ismereteik általában csak annak szélsőséges megjelenési formáira korlátozódnak is.

Mindezzel nem azt kívántam mondani, hogy nem szükséges visszaverni az ortodox pártok által ve-

zetett „vallási törvénykezés” jelgégű támadást, és új, pluralista megállapodással pótolni az összeomlott status quót. Ennek feltétlenül meg kell történnie az összes fél érdekében, mert csak egy ilyen megállapodás után alakulhat ki igazi párbeszéd és megértés az egymással szemben álló táborok közt. Ezt a politikai eredményt azonban a törvényhozáson belüli erejük felhasználásával is könnyedén elérhetik a világi pártok, ha valóban elszánják rá magukat, felesleges „kulturális háborút” hirdetni. Mint tudjuk, az ortodoxok a nagy világi pártokkal kötött koalíciós megállapodásokat kihasználva tudtak eredményeket elérni a vallásos törvényhozás terén. Ha a nagy pártok többé nem működnének együtt velük, nem futna tovább a „vallásos törvénykezés” szekere sem, és az ortodoxia kénytelen lenne megbékélni azzal a ténnyel, hogy a mindenkori izraeli kormány elkötelezte magát a demokratikus törvénykezés iránt.

Ami azt illeti, az ortodox pártoknak nincsenek túl jó kilátásaik a jövőre nézve. Agresszív ideológiájuk ellenére továbbra is védekező állásban vannak, és sokkal jobban félnek az őket körülvevő és minden igyekezetük ellenére őket is befolyásoló világi tömegkultúrától, mint amennyire a világiak félnek tőlük. Emiatt kezdeményezik a vallásos törvénykezést, és emiatt vívják az összes többi csatát is. Az sem elhanyagolható szempont, hogy az ortodoxok többsége igen szegény, s miközben igyekeznek javítani az életkörülményeiken, nemcsak az őket körülvevő világi állam politikai és gazdasági életében vesznek egyre nagyobb mértékben részt, hanem a tömegek társadalmi-kulturális életében is. Tény, hogy gyorsan és találegényen alkalmazkodtak a világi politikai élethez, igen aktívak az államigazgatás minden területén. Ez az alkalmazkodás azonban csak úgy lehetséges, ha a világi politikai rendszer az ortodox társadalom életének részévé válik, ami azzal jár, hogy a politikához kapcsolódó világi társadalmi és kulturális élet egyéb értékeit is átveszik, ezek pedig éppen ahhoz az anyagi tömegkultúrához tartoznak, melytől az ortodox társadalom mindennél jobban irtózik. Éppen ez volt az oka annak, hogy a második világháború előtt az ortodox mozgalmak nem vettek részt a politikai életben, és úgy tűnik, manapság is a belső bomlás az a súlyos ár, amit fizetniük kell az anyagi javakért, melyek nélkül nem lehet fenntartani az ortodoxok „tanuló” társadalmát.

A körültekintő és felelősségteljes ortodox veze-

tés (van ilyen) nyilvánosan nem ismeri be a fentieket, de tudatában van az ortodox társadalom „elvilágiasodásának” és az ezzel járó demoralizálódásnak. Nyilvánvalóan nem lehet elzárni a közösséget ezek elől a hatások elől úgy, ahogy képesek voltak elzárni őket a világi értékek legjavától (tudomány, filozófia, művészet, irodalom), bár ezek kevésbé voltak veszélyesek rájuk nézve. Azt is tudják, hogy a következő ortodox nemzedék nem haladhat tovább a kitaposott ösvényen, különösen ami a világi gazdasági és társadalmi folyamatokban való részvételt illeti. A felelős ortodox vezetés csapdába esett: elkülönülést hirdető ideológiájuk létük alapja, melyről nem mondhatnak le a világi tömegkultúra befolyása ellen folytatott harcban, de ez az ideológia egyben meg is akadályozza, hogy az ortodox oktatás körének bővítésével és a társadalmi-gazdasági életben való aktívabb részvétellel enyhítsék a szegénységet, ahogy azt a modern vallások mozgalmak teszik. Úgy tűnik, hogy az ortodoxiának végül nem marad majd más választása, mint hogy alapjaiban változtassa meg a világi társadalom magas kultúrájával kapcsolatos álláspontját, különben ismét elveszíti az ifjúság nagy részét, a mérleg nyelve ismét a másik oldalra billen.

A fentiek alapján úgy látszik, hogy egy „kulturális háború”, melynek gondolatát a pánik szülte a világi társadalomban, mindkét fél számára káros volna. Egy ilyen háborúban az egymással szemben álló felek ahelyett, hogy megpróbálnák megoldani belső problémáikat, és pozitív megoldásokat találni, elszántan és egyre szélsőségesebb eszközökkel harcolnak az igazukért; a világi tábor éppolyan súlyos árat fizetne ezért, mint az ortodoxok. A világi mozgalmaknak észre kéne venniük, hogy ők vannak előnyben: elég erősek ahhoz, hogy megenged-

ve maguknak a széles látókör luxusát, elismerjék, egyazon kulturális környezetből származnak a mai ortodoxiával, és kölcsönösen hatnak egymásra. Elég felvilágosultak ahhoz, hogy megértsék, akkor tudják hatékonyan megoldani a gondokat, ha mélyen és kritikusan megvizsgálják mind az ortodox jelenség gyökereit, mind pedig a sajátjaikat, és megvannak az intellektuális eszközeik, melyek segítségével kilábalhatnak a tömegkultúra válságából, amit a „posztmodern” világi kultúra és a saját múltjukat is jelentő zsidó kulturális örökség közt létrejött szakadék okozott.

Valószínűleg az izraeli zsidó irodalom is hasonló módon segítheti a konfliktus megoldását: birtokában vannak a megfelelő eszközök ahhoz, hogy a politikán és az ideológiákon túl valami újat tudjon mondani a létről és az értékekről. Az irodalom felfedheti korunk kultúrájának alapvető problémáit. Talán még ennél is többet tehet. A dolgok mélyére világítva túlléphet a posztmodern kor szellemi és erkölcsi hiányosságainak ironikus kritikáján, és új magasságokba emelkedhet, ahol megújul a hit, az egyén és a közösség iránt érzett erkölcsi felelősség, illetve azok a jelképek és értékek, amik ezeket kifejezésre juttatják a gyakorlatban.

Összefoglalva tehát nincs szükségünk „kulturális háborúra”, mely világi fundamentalizmust állítana szembe az ortodox fundamentalizmussal, hanem mélyen és kritikusan önmagunkba kell néznünk, és mindent meg kell tennünk a modern kor valósága és kihívásai iránt nyitott eredeti zsidó népi művészet megújulásáért.

Héberből fordította: Stökl Judit

